

פרק ט

כבוד מלך במקום מצווה וביחסו לכהן גדול

א. מקורות הדיון על כבוד המלך במקום מצווה

התורה מצווה על כבוד המלך - "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך" (סנהדרין יח, ב; קידושין לב, ב; כתובות יז, א). יש לעיין במקרים שבהם כבוד המלך מתנגש עם כבוד התורה, כבוד מצווה וכדומה, האם כבוד התורה והמצווה גדולים מכבוד המלך ודוחים אותו, או שמא להיפך?

א. מחלוקת התנאים במסכת סנהדרין

במשנה בסנהדרין (יח, א) נאמר: "המלך... לא חולץ ולא חולצין לאשתו, לא מייבם ולא מייבמין לאשתו. רבי יהודה אומר: אם רצה לחלוץ או לייבם - זכור לטוב. אמרו לו: אין שומעין לו".

מבארת הגמרא שם (ב): "לא חולץ ולא חולצין וכו' [ר' יהודה אומר: אם רצה לחלוץ או לייבם - זכור לטוב]". איני? והאמר רב אשי: אפילו למאן דאמר נשיא שמחל על כבודו כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, שנאמר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך! [וקשה - כיצד רבי יהודה מתיר למלך לחלוץ, הלא זה ביזיון למלך?] מצוה שאני".

עוד נאמר במשנה בסנהדרין (כ, א): "מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו. רבי יהודה אומר: אם רוצה לצאת אחר המיטה יוצא, שכן מצינו בדוד שיצא אחר מיטתו של אבנר, שנאמר: 'והמלך דוד הולך אחר המיטה'. אמרו לו: לא היה הדבר אלא לפייס את העם".

מסתבר שגם כאן המחלוקת בין רבי יהודה לחכמים היא אם אומרים "מצוה שאני" או לא.

אם כן, לכולי עלמא המלך אינו חייב בייבום וחליצה ובהליכה אחר המיטה, ונחלקו ר' יהודה ורבנן אם מותר למלך למחול על כבודו משום מצווה.

ב. מקרים שבהם לכל הדעות חוששים לביזיון המלך

מסופר במסכת קידושין (לב, ב): "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי צדוק שהיו מסובין בבית המשתה בנו של רבן גמליאל, והיה רבן גמליאל עומד ומשקה עליהם, נתן הכוס לר' אליעזר ולא נטלו, נתנו לר' יהושע וקיבלו... אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר נשיא שמחל על כבודו כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול,

שנאמר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך". מבואר בגמרא שבמקרה כזה **אין אומרים "מצוה שאני"** [ורבן גמליאל היה עומד ומשקה מכיוון שהיה נשיא ולא מלך].

וכן במסכת כתובות (יז, א): "תנו רבנן: מעבירין את המת מלפני כלה, וזה וזה מלפני מלך ישראל. אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני כלה, ושבחוהו חכמים. שבחוהו, מכלל דשפיר עבד? והא אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, דאמר מר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך! פרשת דרכים הואי" ["ולא ניכר שעבר מלפניה, אלא כאילו הוא צריך לפנות לאותו הדרך", רש"י]. גם כאן מבואר בגמרא שבמקום שאינו פרשת דרכים **אין אומרים "מצוה שאני"**.

אם כן, בשימוש תלמידי חכמים והעברה מפני המת והכלה, **אין למלך רשות למחול על כבודו**.

ג. מקרים שבהם לכל הדעות אין חוששים לביזיון המלך

לעומת זאת, יש מקרים שבהם לכולי עלמא אין חוששים לביזיון המלך. כתוב במשנה בסנהדרין (יח, א): "המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו".

ומבאר הגמרא שם (יט, א): "מלך לא דן כו" - אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותו". ושם בהמשך: "עבדיה דינאי מלכא קטל נפשא... שלחו ליה: תא אנת נמי להכא, 'והועד בבעליו', אמרה תורה: יבא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב. אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד... אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך... וכבשו פניהם בקרקע... מיד בא גבריאאל וחבטן בקרקע, ומתו, באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו".

תוספות שם (ד"ה ינאי המלך): "ינאי המלך עמוד על רגליך ויעידו בך... כבוד מלך הוא משום קרא שתהא אימתו עליך, כי כבודו בא לו משום **דמצות המקום** כך הוא, ואין יכול להפקיע **מצות המקום**...". כלומר, אומרים "מצוה שאני".

במשנה בסוטה (מא, א): "והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד, ושבחוהו חכמים". ובגמרא (שם, ב): "ושבחוהו חכמים. שבחוהו, מכלל דשפיר עבד? האמר רב אשי, אפילו למאן דאמר: נשיא שמחל על כבודו -

כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, שנאמר: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך! **מצוה שאני**".

וכן מצינו בשמואל (ב ו, יד-כב) אצל דוד המלך שביזה עצמו לפני ארון ה' ולא חשש לכבודו: "וְדָוִד מְכַרְפֵּר בְּכָל עֵז לְפָנָיו ה'... וּמִיֵּכֵל בֵּת שְׂאוֹל... וַיִּתְּרָא אֶת הַמֶּלֶךְ דָּוִד מִפְּזִז וּמִכְרָפֵר לְפָנָיו ה' וַיִּתְּבֹז לוֹ בְּלִבָּהּ... וַתֹּאמֶר מֶה נִכְבֵּד הַיּוֹם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לְעֵינַי אֲמַהוּת עֲבָדָיו כְּהַגְלוֹת נִגְלוֹת אַחַד הָרִקִּים... וְשִׁחַקְתִּי לְפָנָיו ה'. וְנִקְלַתִּי עוֹד מִזֹּאת וְהֵייתִי שְׂפֵל בְּעֵינָיו וְעַם הָאֲמַהוּת אֲשֶׁר אֲמַרְתָּ עִמָּם אֲכַבְדָּה".

אם כן, בדין אין חוששין כלל לזלזול כבודו של מלך, ובכבוד התורה המלך מחל על כבודו.

נראה שההתייחסויות השונות לכבוד המלך תלויות בשאלה אם אומרים "מצוה שאני". ויש לשאול:

א. מדוע למסקנת הגמרא **בסנהדרין** מעיקר הדין מלך נידון, וכן מצינו מקרים שבהם לכולי עלמא מותר למלך למחול על כבודו במקום מצווה (כקריאה בתורה ופיזו דוד), ואילו בגמרא **בקידושין ובכתובות** מבואר שאין המלך רשאי למחול על כבודו אפילו במקום מצווה (של שימוש תלמידי חכמים ומעבר לפני הכלה)? מדוע מותר היה לאגריפס למחול על כבודו בעמידה לקרוא בתורה, אך אסור היה לו לעבור לפני הכלה (לולא היה זה בפרשת דרכים)?

ב. מדוע בדין אין למלך בחירה ואין חיוב לכבודו, ואילו לגבי קריאה בספר תורה הרשות למחול על כבודו נתונה בידו, ואין הוא חייב בזה? כאמור, נחלקו ר' יהודה ורבנן אם מלך יכול למחול על כבודו לגבי חליצה וייבום, ויש לשאול על דבריהם:

א. מדוע **לחכמים** אין המלך נפטר מעמידה בדין משום ביזיון כפי שנפטר מלחלוץ ולייבם? כיצד התיר לעצמו דוד המלך ביזוי גדול כל כך כשרקד? ואם תאמר שמותר היה לו משום כבוד המקום - הלא גם בחליצה יש כבוד ה' שציווה על המצווה?

ב. מדוע **לר' יהודה** לגבי חליצה הוויתור על הכבוד נתון לשיקול המלך, ואין בזה הלכה פסוקה כמו במלך ש"דן ונידון"? ולאידך גיסא, מדוע בשימוש תלמידי חכמים והעברה מלפני הכלה ומלפני המת אין ביד המלך למחול על כבודו?

נעסוק תחילה בסתירה בין המקרים שבהם **מותר וחובה** למלך למחול על כבודו, ובין המקרים שבהם הדבר **אסור**, ולאחר מכן נעיין בהבדל בין מקרים שבהם **חובה** למלך למחול ובין המקרים שבהם **הרשות** בידו לעשות כן.

ב. שיטות הראשונים בנוגע ל"מצוה שאני"

א. שיטת התוספות

מבואר בגמרא בסנהדרין שלכולי עלמא מעיקר הדין מלך נידון, ומצינו שינאי המלך לא זו בלבד שנדרש לבוא לדין, אלא נדרש גם לעמוד על רגליו, ויש לשאול מדוע אין בזה ביזיון. אומנם אין זה ביזיון כחליצה, אך אף על פי כן לפי תיאור הגמרא מדובר במציאות קשה ומשפילה, שאם הייתה נתונה לשיקול דעת המלך ייתכן שהיו נחסכים חייהם של תלמידי חכמים רבים וצער גדול.¹

לכאורה אין מקום לומר שהטעם הוא משום "מצוה שאני", שתירוץ זה לכאורה נאמר בגמרא רק אליבא דר' יהודה שמתיר חליצה, אך לא לרבנן שלשיטתם כבוד המלך גובר. אלא שכפי שנזכר לעיל יש להוכיח שיש מקרים שבהם גם **חכמים** סוברים **"מצוה שאני"**.

במשנה בסוטה (מא, א) כתוב שאגריפס המלך עמד לפני ספר תורה ושיבחוהו **חכמים** מדין "מצוה שאני".

יש לברר מה כוונת הגמרא שם **"מצוה שאני"**? כלומר, מאיזה טעם שיבחו חכמים את אגריפס על שעמד בזמן קריאת התורה? ייתכן ששיבחוהו מכיוון שמדובר בכבוד התורה עצמה, או שבעמידה אין ביזיון גדול מדי ועל כן שיבחוהו, ואולי הכלל הוא שאכן "מצוה שאני", ואילו המקרים שבהם כבוד המלך גובר הם היוצאים מן הכלל.

ויש נפקא מינה בין האפשרויות: אם הטעם הוא שמדובר בכבוד התורה עצמה, עולה מכך שכאשר אין מדובר בכבוד התורה אלא בקיום מצוות אחרות שיש בהן צד של ביזיון, כבוד המלך גובר. ואם הטעם הוא **שבגוף העמידה** לפני ספר תורה **אין ביזיון**, משמע שתמיד כבוד המצווה גובר, פרט למצווה שבעצם קיומה יש ביזיון, ואולי דווקא כשיש בקיומה ביזיון **גדול** כמו בחליצה.

מכל מקום, יש להוכיח ממקרה זה שגם לחכמים קיים הטעם של "מצוה שאני", ואם כן ייתכן שגם בעמידה לכבוד בית הדין יש לומר "מצוה שאני".

ואכן, על המקרה של ינאי כותבים התוספות (סנהדרין יט, א ד"ה ינאי המלך): "כבוד מלך הוא מקרא: 'שום [תשים עליך מלך]' וגו' - שתהא אימתו עליך, כי כבודו בא לו משום **דמצות המקום** כך הוא, ואין יכול להפקיע **מצות המקום**...".

1. אומנם דעת חידושי הר"ן שם שאפשר ששמעון בן שטח טעה, ושאר החכמים שהיו עימו חלקו עליו, אבל נראה ששאר הראשונים סוברים ששמעון בן שטח עשה כדן, וגם החכמים שהיו עימו הסכימו איתו, אלא שחששו מינאי.

מתוספות משמע שגם **חכמים** שישבו בדין של ינאי סברו **"מצוה שאני"** מכיוון שקיום **מצווה** הוא כבוד המקום הגובר תמיד על כבוד המלך, וזה כולל גם עמידה בדין, שהרי אם היו סוברים שם שאין אומרים **"מצוה שאני"** וכבוד המלך גובר, לא רק שלא היה להם לחשוש מינאי, אלא הם היו יוצאים כנגד דברי רבי שמעון בן שטח.

על פי זה צריך לומר **שחכמים** סוברים באופן כללי **"ש"מצוה שאני"**, וייתכן שרק בחליצה יש ביזיון חמור ואין ביד המלך למחול על כבודו [אומנם עדיין קשה מהסוגיות האחרות שבהן מלך אינו יכול למחול על כבודו, וכפי שיתבאר לקמן].

אומנם במקום אחר נראה שתוספות נוקטים **"ש"מצוה שאני"** היא סברה נכונה רק לדעת רבי יהודה ולא לחכמים.

כך כותבים התוספות בסוטה (מא, ב ד"ה מצוה שאני): **"והכי פרכינן בסנהדרין (יט), (ב) גבי מלך דתנן לא חולץ ולא חולצין לאשתו, רבי יהודה אומר אם רצה לחלוץ וליבם זכור לטוב. איני, והאמר רב אשי וכו', ומשני מצוה שאני. אמאי לא משני הכי בפרק שני דכתובות (יז, ב)... אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר לפני הכלה ושבוהו חכמים, וקא פריך מכלל דשפיר עבד, והאמר רב אשי וכו', ומשני פרשת דרכים הוה - ואמאי לא משני מצוה שאני?"**

תוספות שואלים מדוע **בסנהדרין** רבי יהודה סובר שהמלך חולץ משום **שמצוה שאני**, ואילו **בכתובות** מבואר שאסור למלך לעבור מלפני הכלה, **ואין אומרים מצוה שאני?** [ואגריפס, שעבר לפני הכלה, היה בפרשת דרכים].

וקשה על דבריהם, שאם התוספות סוברים שאומרים **'מצוה שאני'** גם לחכמים [פרט לחליצה], מדוע הם שואלים את שאלתם רק אליבא דרבי יהודה?

וממשיכים תוספות: **"ותו איכא למיתמה... אמר רב אשי אפילו למאן דאמר נשיא שמחל על כבודו דהיינו רבי יהושע שקבל הכוס מרבן גמליאל וכן רבי צדוק, מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, משמע אפילו במקום מצוה דומיא... דרבן גמליאל שהיה סעודת מצוה, ומחל על כבודו בשביל כבוד חכמים אורחין שהיו מסובין בסעודתו, דמייתי עליה דאברהם אבינו 'והוא עומד עליהם', אלמא דאפילו במקום מצוה אמר רב אשי אין כבודו מחול"**.

שאלת התוספות היא שבסנהדרין הגמרא מקשה מדברי רב אשי שמלך אינו יכול למחול על כבודו **על רבי יהודה** שמתיר למלך למחול על כבודו ולחלוץ, ומתרת **"מצוה שאני"**, ואילו בקידושין הגמרא לומדת מדברי רב אשי שאסור למלך לשמש תלמיד חכם, ואף לא בשמחת נישואין של בנו, ואינה מקשה על כך **"מצוה שאני"**?

גם כאן תוספות מקשים על רבי יהודה, וקשה כנ"ל, שאם הם סוברים שגם לחכמים אומרים "מצוה שאני" פרט לחליצה, הם היו צריכים להקשות גם אליבא ד**חכמים**.² וממשיכים תוספות: "ונראה לתרץ דדוקא **הכא** [בגמרא **בסוטה** שאגריפס עמד וקרא] שייך למימר מצוה שאני דמוחל על כבודו משום **כבוד התורה שהוא כבוד השכינה**, וכן היא **דסנהדרין** (יט, ב) **דחולץ או מיבם** מוחל על כבודו כדי לקיים מצות מלך עולמים ומראה בעצמו שאימת שכינה עליו, אבל היא **דכתובות** (יז, א) **וקידושין** (לב, ב) שמוחל על כבודו כדי לחלוק כבוד לבשר ודם, כגון לכלה ותלמיד חכם, בזה גזירת הכתוב הוא שאינו מוחל אפילו במקום מצוה, שהרי מצות כיבוד עצמו, שהן צריכין לעשות בו למלך כבוד, גדולה ממצות כיבוד שחייב המלך לנהוג בהו, שהרי גם עליהן אמרה תורה: 'שום תשים עליך מלך' - שתהא אימתו עליך ולא אימתך עליו, נמצא דמה שהמלך מכבדו ליכא מצוה".

התוספות מביאים ארבעה מקורות: **בסנהדרין** רבי יהודה פוסק בחליצה שמלך יכול למחול על כבודו, וכן **בסוטה** אגריפס עמד בקריאת התורה ושניהם מטעם ד"מצוה שאני". ואילו **בקידושין** נאסר על המלך לכבד תלמיד חכם, וכן **בכתובות** אסור למלך לעבור לפני הכלה, ובשניהם **אין** אומרים "מצוה שאני".

ומתריצים התוספות שלדעת רבי יהודה, כאשר יש התנגשות בין כבוד המלך לכבוד שמים [ומצווה נחשבת לכבוד שמים] תמיד כבוד שמים גובר. אך כאשר מטרת המצווה היא כיבוד אדם, כבוד המלך גובר, כי גם האדם חייב בכבודו של המלך. לפי תוספות, ר' יהודה לא פוטר משום ביזיון במצוות שמים, ואפילו חליצה אינה נחשבת לביזיון, קל וחומר שעמידה בדין אינה נחשבת לביזיון. אלא שבכלה ותלמיד חכם כבוד המלך גובר, כי כאשר עניינה של המצווה הוא כבוד האדם, בהעדפת כבוד אדם על כבוד המלך יש ביזיון למלך.³

2. ייתכן לפרש (לא כמו שמבואר כאן ובהמשך הדברים) שתוספות בסוטה מקשים לא רק לדעת ר' יהודה אלא גם לדעת חכמים. כלומר, תוספות עוסקים בגמרא בסוטה שנאמרה בפשטות לכולי עלמא, גם לדעת חכמים, והשאלות שהם שואלים בעקבות השוואת הסוגיות הם גם על הגמרא בסוטה (**וגם** על המקרה הנוסף שנכון רק לר' יהודה), ונראה שכך פירש המהרש"א בסנהדרין המובא להלן את התוספות בסוטה. [ה"ע]

3. משמע מתוספות שהטעם לעבור מפני הכלה הוא משום כבודה. טעם אחר כותב הש"ך (יורה דעה שס, א): "מעבירין את המת מלפני הכלה - להכניסה לחופה דלעולם מצות החיים קודמת למצות המתים **ועיקר מצות הכלה להכניסה לחופה** משום 'לא תוהו בראה' וגו'". וקשה לדבריו, שהמצווה להקדים את הכלה **אינה מדין כבודה**, אלא מהטעם שמצווה להזדרז להכניסה לחופה, לפי זה היה מקום לתרץ "מצוה שאני".

אם כן, לכאורה יש מחלוקת בין תוספות בסנהדרין, הסוברים שגם חכמים אומרים "מצוה שאני", לבין תוספות בסוטה, הסוברים שחכמים לא אומרים "מצוה שאני".

אכן, יש לומר שגם התוספות בסוטה סוברים שחכמים אומרים "מצוה שאני", אלא שתוספות הקשה דווקא לרבי יהודה מכיוון שהוא סובר שגם בביזיון כל כך גדול כחליצה אומרים "מצוה שאני", ודאי יש מקום להתיר ביזיון של מלך בשימוש תלמיד חכם ומעבר לפני הכלה, דבר שאי אפשר להקשות על חכמים, הסוברים שכשיש ביזיון גדול המלך אינו יכול למחול.

ואכן, דעת רבי יהודה טעונה הסבר - כיצד ייתכן שביזיון כל כך גדול של חליצה הוא מתיר, וביזיון קטן יותר כמו מלך שמשמש תלמיד חכם ועובר לפני הכלה הוא אוסר? ואם תאמר שחליצה היא בצנעה, ושימוש תלמיד חכם ומעבר לפני הכלה הם בפרהסייה, יש לדחות: א. שלא מצינו בתוספות הבחנה בין פרהסייה לצנעה. ב. גם מעשה בפני שלושה אנשים כבר נחשב לפרהסייה, ככתוב בקידושין (ע, א): "אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה".

והסבר התוספות הוא שיש הבדל מהותי בין חליצה לבין מעבר לפני כלה או שימוש תלמיד חכם. בחליצה המצווה היא שהאישה לא תהיה עגונה, אלא שבאופן שבו ציוותה התורה לקיים את המצווה יש ביזיון, מה שאין כן בכלה, כל המצווה היא כבוד הכלה, גם אצל רבן גמליאל כל עניין שימוש החכמים הוא עניין של כבוד, כלומר הכבוד הוא המצווה. על זה אומר רבי יהודה, שכאשר המלך מצווה לקיים מצווה כלשהי, חיוב המצווה הוא רצון ה' ועל כן גם אם יש בה ממד של ביזיון כבוד המצווה גובר, אך במצווה שכל עניינה הוא הכבוד, כגון לכבד את הכלה או לכבד תלמיד חכם, כבוד המלך גובר.⁴

אכן, על דברי התוספות יש לשאול - היכן מצינו שיש מצווה לכבד כלה? ואם תאמר שהמצווה היא לשמחה, יהיה מותר לכלה לעבור לפני המלך שהרי אין מדובר במצווה ישירה המעדיפה כבוד בני אדם על כבוד המלך, אלא בחיוב מצווה של שמחת כלה ואגב אורחא נוצר הביזיון, וכעין העיקרון שראינו בחליצה.

ויש לומר, שאכן אין מצווה לכבד כלה והמצווה היא לשמח אותה, אלא שמכיוון שיוצא קהל רב לשמחה, וכתוצאה מזה עומדת לפנינו כרגע שאלה של התנגשות בין כבוד המלך לבין כבוד העם, מי יעבור ראשון, ובזה נאמר בתוספות שכבוד המלך גובר.

[ייתכן שהיסוד הוא שמחת הכלה, אלא שהעיסוק בה ובכבודה הוא עצמו זה שמשמח אותה, וכן הכבוד שמעניקים לה כשעוברים מפניה משמח אותה. ומכיוון שבמקרה זה השמחה היא על ידי הכבוד, הדבר אסור למלך. ה"ע]

[על היעדר מצוה - ישירה - לשמח כלה, ראה מה שכתב הגר"ש ישראלי זצ"ל, חוות בנימין ח"ב עמ' תצד, נג].

4. ייתכן להוסיף, שבמצוות חליצה או ייבום התורה אינה רוצה שהאישה תתעגן והדרך **היחידה** לכך היא לחלוץ או לייבם, אבל בכלה, הפגיעה במצווה איננה גדולה כל כך אם הכלה תתעכב

לאור זאת ניתן להסביר את המחלוקת הנוספת בין רבי יהודה לחכמים במשנה **בסנהדרין** (כ, א): "מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו, רבי יהודה אומר אם רוצה לצאת אחר המיטה יוצא, שכן מצינו בדוד שיצא אחר מיטתו של אבנר, שנאמר: 'והמלך דוד הולך אחר המיטה', אמרו לו לא היה הדבר אלא לפי את העם".

לחכמים אין זה שונה מכיבוד הכלה או תלמיד חכם. שניהם שייכים לאותה קטגוריה של ביזיון גדול למלך, והדבר אסור. לר' יהודה, בדבר מצווה ביזיון מותר, אלא שיש לשאול על דבריו: הרי גם כאן המלך מכבד אחרים ולשיטתו דבר זה אסור? ויש לומר שמכיוון שמדובר בכבוד אדם מת אין זה נחשב ביזיון למלך.⁵ ייתכן להוסיף שלפי חכמים גם אם נתנית כבוד למת היא לכאורה מבזה פחות את המלך, עדיין הדבר אסור, שנאמר "מלך ביופיו תחזינה עיניך", ואילו בעת לוויה, יש חשש שהמלך יגיע למצב של עצבות ובכי וכדומה, ואין זה יופיו, ונמצא כבודו מתבזה [ראה ברטנורא סנהדרין ב, ג].

לסיכום:

שיטת תוספות ביחס ל"מצוה שאני": א. לכולי עלמא אומרים "מצוה שאני", שכן כבוד שמים גובר על כבוד המלך, ומצווה נקראת **כבוד שמים**, על כן המלך חייב בכבוד בית הדין, ורשאי למחול על כבודו במקום מצוה. ב. לכולי עלמא אין זו קביעה מוחלטת, וכל אחד מגביל זאת באופן אחר. לחכמים אין אומרים "מצווה שאני" במקרה של **ביזיון גדול** כחליצה או יציאה אחר המיטה. ובמקום שיש בו התנגשות בין כבוד המלך **למצווה לכבוד אדם**, כבוד המלך גובר אף לר' יהודה.

כותב המהרש"א **בסנהדרין** (יט, ב): "תוס' בד"ה מצוה שאני כו' [בנוגע לקושיית תוספות מאגריפס שעבר מלפני הכלה ולא הסבירו ש"מצוה שאני"] - יש לדקדק ומאי קושיא, דאימא דניחא ליה לשנויי התם פרשת דרכים שאני אליבא דכולי עלמא, אפילו לרבנן דפליגי הכא אר' יהודה וסבירא ליה דלא חולץ כו' ולא מייבם, ולית להו מצוה שאני? והתוספות בסוף פרק אלו נאמרין [ביחס לאגריפס המלך שעמד בהקהל] יותר נכונים בזה דמשני התם מצוה שאני אליבא **דכולי עלמא**, ואהא קשיא

בגלל המלך, ואצל רבן גמליאל לא היה הכרח לשמש תלמידי חכמים וגם אחרים יכלו לעשות כן, ורבן גמליאל עשה כן רק מפני כבודם, בזה למלך אסור למחול על כבודו.

5. ייתכן שהטעם המבואר בתוספות הוא שאסור למלך לכבד תלמיד חכם (אף שזה כבוד תורה) וכלה, מכיוון שהם מצווים לכבדו, ואם כך המצווה שלו איננה דוחה את המצווה שלהם (כדלעיל), ואין כאן משוואה בלעדית של כבוד המלך מול מצווה. ואילו בנוגע ללוויית המת, המת אינו מצווה על כבוד המלך, והמלך צריך לכבדו. וזאת על פי מסקנת הסוגיא שהספד הוא כבוד המת (סנהדרין מז, ב; שו"ע יו"ד שמד, ט-י). [ה"ע]

להו שפיר אמאי משני התם [בסוגיית כלה] פרשת דרכים הואי ולא משני נמי מצוה שאני לכולי עלמא. והא דלא תקשי להו [לתוספות בסוטה] אהך דהכא [חליצה] דלית להו לרבנן מצוה שאני, והתם בפרק אלו נאמרין [אגריפס בהקהל] משני לכולי עלמא מצוה שאני, דיש לומר דהתם מצוה **דכבוד תורה שאני** אבל שאר מצות לא...".

למהרש"א, לחכמים לא אמרינן בדרך כלל "מצוה שאני", והמלך **פטור** תמיד מלקיים מצוות שיש בהן ביזיון. פרט למקום שכבוד המלך עומד מול **כבוד התורה גופא**, שאז כבוד התורה גובר [ומה שמלך עומד לדין, זה נחשב לכבוד ישראל כמבואר ברבינו יונה]. ולר' יהודה המלך תמיד רשאי למחול על כבודו [אלא שכדברי תוספות בסוטה, כאשר כבוד המלך עומד מול כבוד אדם - כבוד המלך גובר].

ב. שיטת הר"ן

בחידושי הר"ן (סנהדרין שם) מבוארות דרכים נוספות בדעת רבנן:

"מצוה שאני" - פירוש ואפילו הכי פליגי רבנן מפני שיש **בזיון יותר מדאי בחליצה** משום 'וירקה בפניו', וביבום נמי אינו כבודו של מלך להשתמש בכלי שנשתמשו בו אחרים.⁶ ואף על גב דאמרין בסוף סוטה גבי אגריפס המלך שקרא בעמידה ושבחוחו חכמים אף על גב דכתיב: 'שום תשים' - שתהא אימתו עליך ומצוה שאני, אלמא רבנן מודו במצוה, היינו דוקא **בעמידה דליכא בזיון כולי האי** ובהא אפילו רבנן מודו, אבל בחליצה ויבום איכא **זילותא טפי**.

עוד כתב הר"ד דוד ז"ל שלא אמרו שמלך שמחל על כבודו שאין כבודו מחול לענין מצוה אלא **שאינ אחרים רשאי לנהוג בו** זילותא אפילו לאחר שמחל, כענין זה של חליצה ושל יבום שלא נתנו רשות לנשים ההם להתנהג בו בבזיון אף על פי שהוא מוחל, אבל **כשקבל המלך על עצמו** לקרות בעמידה אין אחרים נוהגין בו בזיון של כלום. וכן אמרינן בפ"ק דכתובות באגריפס המלך שעבר מפני הכלה והעמידה חכמים שבפרשת דרכים היה, דמשמע שאם לא כן לא היינו מקבלים ממנו לעבור בפניו שנהוג בו מנהג בזיון".

נראה לבאר כך את תירוצי הר"ן:

לתירוץ א - מלך רשאי לקיים את כל המצוות גם לחכמים, פרט לחליצה ודוגמתה שיש בהן ביזיון יוצא דופן.

6. הרמב"ם (מלכים ב, ג) ביאר באופן אחר בנוגע לייבום, שמכיוון שאינו חולץ אינו מייבם.

לתירוץ ב - מלך רשאי לקיים את כל המצוות, כולל אלו שיש בהן ביזיון שהמלך גורם לעצמו, אך במצווה שבה הביזיון נגרם על ידי אחרים, כחליצה ומעבר לפני הכלה, לדעת חכמים מכיוון שהאחרים גורמים במעשיהם את הביזיון, הדבר אסור.

הערוך לנר (שם) מבאר את תירוץ הר"ן הראשון באופן אחר, ומוסיף תירוץ משלו: "מצוה שאני' - הר"ן הקשה בזה מאי שנא גבי פרשת המלך בסוטה סברו גם רבנן הכי והכא פליגי, ותירץ דדוקא כבודו יכול למחול גבי מצוה לרבנן, ולא בזיון, וחליצה בזיון הוא, אבל לעמוד ולקרוא אינו בזיון.

ועוד, כיון דהוא עצמו נוהג בזיון זה בעצמו ואין אחר מבזה אותו זה מותר במקום מצוה לרבנן, אבל לא חליצה ע"ש. אך דלכאורה קשה אכתי למה פליגי רבנן לקמן במתניתן לר' יהודה וסברו דאין המלך רשאי לצאת אחר המטה, הא גם הלכות המת מצוה היא, ואינו רק מחילת כבוד ולא בזיון.

אכן, לענ"ד יש לומר דשאני מצוה דהכא שאינה מצוה המוטל על המלך אלא שהיבמה לא תנשא לשוק בלא יבום או חליצה אבל עליו אינו מוטל לחלוץ לה, ולכן לא מקרי זה לרבנן מצוה אבל במצוה גמורה יש לומר דגם רבנן מודו".

לדעת הערוך לנר:

א. התירוץ הראשון של הר"ן מבדיל בין ביזיון לחוסר כבוד. ביזיון אסור תמיד, אך על חוסר כבוד המלך יכול למחול.

ב. התירוץ השני של הר"ן הוא שלמלך מותר לנהוג ביזיון בעצמו, אך לאחרים אסור לנהוג בביזיון כלפיו, כגון בחליצה.

הערוך לנר עצמו סובר שמלך רשאי לקיים את כל המצוות, גם אלו שיש בהן ביזיון שנגרם על ידי אחרים, והפטור מחליצה הוא מפני שאין המצווה מוטלת על המלך אלא היא צורך של האלמנה הרוצה להינשא. [ויש לומר שלשיטתו המלך עובר לפני הכלה, שאין המצווה מוטלת עליו, שיכולה לעבור במקום אחר, אלא שגם לתירוץ נשאר קשה מדוע המלך אינו הולך אחרי המיטה, הרי זו מצווה המוטלת עליו, וצ"ע].

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פוסק כחכמים ואוסר על המלך לחלוץ ולצאת אחר המיטה. עוד הוא מוסיף שיש הבחנה בין מחילה על כבוד המלך בצנעה לבין מחילה על כבודו בפרהסייה:

הלכות מלכים (ב, ג): "ואינו חולץ, שנאמר: 'וירקה בפניו' וזה בזיון, ואפילו רצה אין שומעין לו, שהמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול" [את איסור הייבום הרמב"ם

מנמק: "והואיל ואינו חולץ אינו מייבם", ובפירוש המשנה הסביר שאישה שאינה עולה לחליצה אינה עולה לייבום].

שם (ב, ד): "מת לו מת אינו יוצא מפתח פלטרין שלו".

הלכות אבל (יד, ח): "מת וכלה... עוברין מלפני המלך".

הלכות מלכים (ב, ה): "וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו, וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה אפילו לתלמיד חכם היה עומד מכיסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי, במה דברים אמורים בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו יעשה זה **בצנעה**, אבל **בפרהסיא בפני העם** לא יעשה, ולא יעמוד מפני אדם, ולא ידבר רכות, ולא יקרא לאדם אלא בשמו כדי שתהא יראתו בלב הכל".

שם (ג, ז): "כבר ביארנו שמלכי בית דוד דנין אותן ומעידין עליהן".

מקור החילוק בין הנהגת המלך בצנעה לבין הנהגתו בפרהסיה, הוא בדברי הגמרא כתובות (קג, ב), שהסבירה את ההבדל בין דברי רבי לרבן גמליאל בנו: "נהוג נשיאותך ברבים", שמדובר בפרהסיה, לבין הנהגתו של יהושפט מלך יהודה המובאת ברמב"ם (כסף משנה מלכים ב, ה).

לדעת הרמב"ם עיקר עניינו של מלך הוא הכבוד, כמבואר בדבריו בספר המצוות (עשה קעג), וכן במשנה תורה הקדים את דיני כבוד המלך (בפרק ב) למצוות המלך, כספר תורה ואיסור ריבוי נשים וכו' (בפרק ג). **עיקר מקום הכבוד הוא בפרהסיה**, ולכן קיימת הבחנה בין פרהסיה, שם כבוד המלך קודם לכל מצווה שיש בה צד של פגיעה בכבודו, לבין צנעה, שם מותר למלך לכבד תלמיד חכם וכן דייני בית דין כמו אצל ינאי.

ויש להקשות שמצינו שגם בפרהסיה המלך מוחל על כבודו:

כתוב בדברי הימים (א' כח, א-ב): "וַיִּקְהַל דָּוִד אֶת כָּל שְׂרֵי יִשְׂרָאֵל שְׂרֵי הַשְּׁבָטִים וְשְׂרֵי הַמַּחְלָקוֹת הַמְּשֻׁרְתִּים אֶת הַמֶּלֶךְ וְשְׂרֵי הָאֱלֹפִים וְשְׂרֵי הַמְּאֹזֹת וְשְׂרֵי כָל רְכוּשׁ וּמִקְנֵה לְמֶלֶךְ וּלְבָנָיו עִם הַסָּרִיסִים וְהַגְּבוּרִים וְלְכָל גְּבוּר חָיִל אֶל יְרוּשָׁלַם. וַיִּקָּם דָּוִד הַמֶּלֶךְ עַל רַגְלָיו וַיֹּאמֶר שְׁמַעוּנִי אַחֵי וְעַמִּי אֲנִי עִם לְבָבִי לְבָנוֹת בַּיִת מְנוּחָה לְאַרְוֹן בְּרִית ה' וְלִהְדֹם רַגְלֵי אֱלֹהֵינוּ וְהַכִּינוֹתִי לְבָנוֹת".

על פסוק זה כותבת הגמרא בסוטה (מ, א): "אמר ר' יצחק: **לעולם תהא אימת צבור עליך**, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה. רב נחמן אמר מהכא: 'ויקם (המלך דוד) [צ"ל: דויד המלך] על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי'. אם 'אחי'

למה 'עמי' ואם 'עמי' למה 'אחי'? אמר רבי אלעזר: אמר להם דוד לישראל אם אתם שומעין לי אחי אתם ואם לאו עמי אתה ואני רודה אתכם במקל".

ומבאר המהרש"א שם: "רב נחמן אמר מהכא... 'ויקם המלך דוד על רגליו' גו' - ... דמשמע שהיה יושב מקודם וקם מפני אימת צבור, כמפורש שם שאמר כן לכל שרי השבטים ולשרי המחלקות ושרי האלפים והמאות ושרי כו", וקדמוהו הריא"ז והמאירי שם (ראה להלן).

ונראה להסביר בשני אופנים:

א. רש"י לא פירש כמהרש"א (כמבואר במהרש"א עצמו), ולדברי רש"י אימת הציבור לא התבטאה בקימת דוד, אלא בראותו בהם אחיו וחבריו כשהם כשרים ושלמים למקום.

ייתכן שמדובר בקימה משום **כבוד שמים**, שהרי באותו מעמד הוא המליך בשנית את שלמה ואף ציווהו על בניין בית המקדש, כמובא בכתובים שם (כח, יא): "וַיִּתֵּן דָּוִד לְשִׁלְמֹה בְנוֹ אֶת תְּבַנִּית הָאוֹלָם וְאֶת בְּתִיּוֹ וְגַנְזָבָיו...". שם (כט, כב): "וַיֵּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ לִפְנֵי ה' בַּיּוֹם הַהוּא בְּשִׂמְחָה גְדוֹלָה וַיִּמְלִיכוּ שְׁנֵית לְשִׁלְמֹה בֶן דָּוִד וַיִּמְשְׁחוּ לֵה' לְנֶגֶד וּלְצִדּוֹק לְכֹהֵן", ודוד קם בגלל כבוד המצוות שעוסק בהן, ולא בגלל כבוד הציבור [ראה מצפה איתן (שם מ, ב) שכתב שדוד קם בגלל שלימוד בניין המקדש צריך להיות בעמידה, וראה בארות המים (שם מ, א), שדוד קם כדי שישמעוהו היטב, ודוגמה לדבר בדברי הימים ב' (כד, כ) ובמיוחס לרש"י שם].

ב. יש הבדל בין **כבוד ליחיד**, שאסור בפרהסיה, לבין **כבוד הציבור**. כבוד הציבור הינו מצווה בעצמו, והרי הוא ככבוד שמים. לכן בהתנגשות בין כבוד המלך לכבוד הציבור, יכול המלך על פי רצונו להעדיף את כבוד הציבור.

וכן כותב המאירי (בבית הבחירה שם): "אף על פי שהציבור חייבים לכבד את גדוליהם וחכמיהם וכל שכן למיוחד שבהם, אעפ"כ תהא אימת צבור מוטלת על כל אדם אפילו היה גדול שבדור, צא ולמד ממדת קונן שהרי הכהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם להיכל כלפי שכינה, וכן אין לך מלך גדול מדוד שנאמר בו: 'ויקם המלך דוד על רגליו'. ומכל מקום כל שהציבור אינו נשמע למנהיגו או לחכם שבהם ועושים דבר או דברים שלא כהוגן ראוי למנהיג או לחכם ליסרם ולהוכיחם והוא שנאמר על דוד במקרא זה: 'ויאמר שמעוני אחי ועמי' - אם אחי למה עמי, אם עמי למה אחי? אלא אם אתם שומעין לי אתם אחי ואם לאו עמי אתם, ואני רודה אתכם במקל".

מדברי המאירי עולה שהמלך יכול להחליט כיצד להתנהג עם הציבור.

ד. סיכום

תוספות - **לכולי עלמא** המלך **חייב** בכל המצוות או רשאי לקיימן, למעט מצוות שעניינן מתן כבוד לאדם אחר, וחכמים ממעטים גם חליצה ומצוות נוספות שביזיון רב.

ר"ן (בהסברו השני) - **לחכמים** המלך **חייב** בכל המצוות או רשאי לקיימן, פרט למצב שאחרים נוהגים בו ביזיון [כמו חליצה ומעבר הכלה לפנין].

רמב"ם פוסק **כחכמים** וכן הוא מבחין בין צנעה לפרהסיה. בצנעה המלך חייב בכל המצוות פרט לאלו שיש בהן ביזיון גדול מאוד כמו בחליצה, אבל בפרהסיה המלך פטור, [ונראה שפרט למצוות שכל עניינן הוא כבוד שמים וכבוד התורה שהוא חייב או רשאי בהן, וראה עוד להלן].

ערוך לנר - **לכולי עלמא** המלך חייב במצוות. לחכמים, פרט למקום שעיקר המצווה הוא לצורך אחרים, כגון חליצה ומעבר לפני הכלה. **לר"י** המלך יכול לחלוץ, שייטכן שהמצווה מוטלת עליו שרק הוא יכול להתיר את היבמה, לייבם או לחלוץ.

מהרש"א (בדעת תוספות) - **לחכמים** מלך **פטור** מכל המצוות שיש בהן ביזיון, וחייב רק כשמדובר בכבוד התורה. **לר"י** מלך **חייב** בכל המצוות שיש בהן ביזיון כולל חליצה [ופטור כשצריך לתת כבוד לאדם כמו לעבור לפני הכלה].

ג. "מצוה שאני" - רשות או חובה?

עד כאן עסקנו בשאלה באלו מקרים אומרים "מצוה שאני" ובאלו לא. ראינו לעיל שגם כאשר אומרים "מצוה שאני", יש מקרים שהמלך **חייב לוותר** על כבודו, ויש שהדבר **תלוי בהכרעת המלך**:

בעמידה בדין **לכולי עלמא** חייב המלך.

בעמידה לקרוא בספר תורה ב"הקהל" **לכולי עלמא** הדבר תלוי בהכרעת המלך. בחליצה ולוויית המת יש מחלוקת: **לחכמים** הדבר אסור, שמבזה עצמו בפני אנשים אחרים, **לר' יהודה** הדבר תלוי בהכרעת המלך.

ויש לשאול - באלו מקרים ומאיזה טעם ניתנה ההכרעה בידי המלך?

היוצא מכך:

לחכמים, המקרה היחידי שבו שיקול דעתו של המלך מכריע הוא עמידה בקריאת התורה בהקהל כמו שהיה אצל אגריפס [ולעיל הסברנו כך גם בנוגע לעמידה לכבוד הציבור (סוטה מ, א) לפי חלק מהמפרשים].

לר' יהודה, יש שלושה מקומות שבהם ההכרעה נתונה בידי המלך: חליצה וייבום, לווית המת, ועמידה בקריאת התורה בהקהל.

א. עמידה בדין - כבוד המלך וכבוד העם

נעיין תחילה במקרה של ינאי המלך.

ראינו לעיל שלשיטת התוספות מקור סמכותו וכבודו של המלך הוא הקב"ה והתורה, ועל כן בהתנגשות ביניהם כבוד שמים גובר. וכשמדובר בהתנגשות בין כבוד המלך לכבוד בשר ודם, כגון כלה ואפילו תלמיד חכם, כבוד המלך גובר, אך מה יהיה בהתנגשות בין כבוד **העם** לכבוד המלך?

נראה מסברה שלפי **תוספות**, שמקור הכבוד של המלך הוא הקב"ה והתורה, כבוד המלך יגבר.

אך מצאנו שיטה אחרת:

כותב רבינו יונה (סנהדרין יט, ב): "כי אמרינן דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול משום **דכבודו הוא כבוד לישראל כולו**, דהמלך שלהם ניכר, והילכך **אינו יכול למחול כבודו של ישראל**, אבל כשיש לו דין עמהם ומעמידן אותו, יותר יש להם כבוד כשהם דנין אפילו למלך".

לשיטתו, מקור הסמכות והכבוד של המלך הוא העם, ועל כן המלך אינו יכול למחול על כבודו כי זה כבוד העם, אבל לדין הוא עומד, כי אדרבה, זהו כבוד ישראל. [רואים כמה מכבדים היום את מדינת ישראל גם שונאיה, בזה שגם מנהיגיה עומדים לדין על פשעיהם, ואינם רשאים לעשות ככל העולה על רוחם].

ב. כבוד השכינה

מבואר בגמרא בסוטה לגבי אגריפס שהעמידה בקריאת התורה תלויה בהכרעת המלך, ומסביר שם התוספות (סוטה מא, ב ד"ה מצוה שאני): "ונראה לתרץ דדוקא **הכא** שייך למימר מצוה שאני, דמוחל על כבודו משום **כבוד התורה שהוא כבוד השכינה**".

ויש להקשות אם מדובר על כבוד השכינה, מדוע חכמים הניחו את ההכרעה לשיקול דעת המלך, ולא חייבוהו לעמוד כדמצינו אצל דוד המלך, וכמובא שם ברד"ק (שמואל ב' ו, כב): "ושחקתי לפני ה'... ונקלותי עוד מזאת' - יותר מזאת. השמחה והרקידה שעשיתי, יותר אעשה לבזות עצמי ולהקל. 'והייתי שפל בעיני' - לפניו, לכל דבר, ואין זה קלון אלא כבוד".

וכן כותב האברבנאל (שם, כ-כא): "הוכיחתו מיכל ואמרה בדרך לעג' מה נכבד היום מלך ישראל' וגו'? רצונה לומר שלא היה כבוד לו להגלות לפני אמהות עבדיו מפזז ומכרכר, כי חשבה שהיה זה ממנו דרך שחוק וקלות ראש עם האמהות. ודוד השיבה שהדברים אין ראוי שישובחו או יתגנו **כי אם מפאת תכליתם**, ואילו היה הוא מכרכר לפני אדם לכבדו היה פעל מגונה, לפי שמעלתו גדולה ממעלת כל אדם, אבל בהיותו מפזז לפני ה' אין זה גנות, כי בערכו, המלכים כאפס ותוהו נחשבו לו, ואינם מלכים אצלו כי אם עבדים, וכאלו ביאר לה שלא היה זה שחוק גופני כי אם שמחה נפשיית, והטענה הזאת רמז באמרו לפני ה'".

ואם תאמר שגם אצל דוד המלך היה הדבר נתון לשיקול דעתו והוא הכריע כפי שהכריע, קשה דמשמע שמדובר בהכרעה מכוננת ומחייבת.

וכן עולה מדברי הרמב"ם בהלכות לולב, המתאר באריכות את **שמחת בית השואבה**, ולומד מדוד את ההנהגה הראויה (ח, יב-טו):

"בחג הסוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה שנאמר (ויקרא כג): 'ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים'... מתחילין לשמוח ממוצאי יום טוב הראשון, וכן בכל יום ויום מימי חולו של מועד.

והיאך הייתה שמחה זו, החליל מכה ומנגנין בכינור ובנבלים ובמצלתיים וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה בפה, **ורוקדין ומספקין ומטפחין ומפזזין ומכרכרין** כל אחד ואחד כמו שיודע ואומרים דברי שיר ותושבחות...

מצוה להרבות בשמחה זו, ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחין במקדש בימי חג הסוכות, אבל כל העם האנשים והנשים כולן באין לראות ולשמוע.

השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן, עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו, שנאמר (דברים כח): 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב', **וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו ומתכבד בעיניו במקומות אלו חוטא ושוטה**, ועל זה הזהיר שלמה ואמר: 'אל תתהדר לפני מלך'. וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו הוא הגדול המכובד העובד מאהבה, וכן דוד מלך ישראל אמר (שמואל ב' ו): 'ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' שנאמר (שמואל ב' ו): 'והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה'".

רואים אם כן שבסיטואציה של כבוד השכינה הוכרע שמתבזים בפניה, והמצווה היא בגדולים דווקא! אם כן, מדוע אגריפס לא היה חייב לעמוד, והדבר היה נתון לשיקול דעתו?

יש לתרץ בשני אופנים:

א. יש הבדל בין כבוד שמים המופיע באופן ישיר, כמו בארון הברית אצל דוד, לבין כבוד המצווה שיש בה כבוד שמים עקיף [יש הבחנה דומה בין תשמישי קדושה החייבים גניזה לתשמישי מצווה הפטורים מכך]. כאשר מדובר בכבוד **שמים** ישיר [כמו אצל דוד המלך, שפיזז לפני **ארון ה'**, שם היה גילוי שכינה ממש]. חכמים [קרי דוד המלך] הכריעו שכבוד שמים גובר על כל דבר כולל כבוד המלך. וכן שמחת בית השואבה הייתה שמחה לכבוד ה' ממש, על כן לא זו בלבד שכבוד שמים גבר על כבוד תלמיד חכם, סנהדרין וכו', אלא הייתה עליהם חובה לכרכר ולפזז וכו' דזהו כבוד שמים ועל כן מצווה דווקא ביותר גדולים. מה שאין כן ב"הקהל", אף שהדבר נעשה בעזרה, המלך עסק במצווה של קריאה בתורה, שמתלווה אליה כבוד שמים, ועל כן לא היה חייב לעמוד.

ב. אצל דוד היה **ברור לכול שהוא רוקד לפני ארון ה'**, אלא שמיכל טענה שגם לכבוד ה' אסור להתבזות כל כך, ודוד הכריע שהדבר משובח וראוי ומחויב. לעומת זאת במקרה של אגריפס, העמידה לפני התורה הייתה יכולה להיתפס כעמידה גם לכבוד הכהן הגדול (ראה להלן: בין מלך לכהן גדול, בעניין זה), או לכבוד החכמים הנמצאים שם, או אף לכבוד הציבור, דבר שנחשב לביזיון למלך. ונמצא שבמקרה של אגריפס הייתה התנגשות בין החובה לקיים מצווה של כבוד התורה והשכינה הדוחה כל ביזיון של המלך, לבין עמידה היכולה להיתפס כעמידה לכבוד אחרים, דבר שאסור למלך לעשותו בפרהסיא. על כן מכיוון שכבוד הוא עניין יחסי [מעין דברי חז"ל: הכול לפי המבייש והמתבייש (בבא קמא פג, ב)] וחשיבותו ומשקלו יכולים להשתנות בהתאם לנסיבות, למקום, לזמן ולסיטואציה המיוחדת של אותו רגע - הררים התלויים בשערה. במקרה של התנגשות השאירו חכמים את ההכרעה בידי המלך לפי שהוא נשוא הכבוד, הוא זה שנמצא באותו רגע בלב העניין וחש לעומק איזה כבוד ראוי להעדיף [מעין מרא דאתרא].

אלא שקשה מדברי המשנה מסכת ביכורים (ג, ד) כמובא ברמב"ם בהלכות ביכורים (ג, יב): "המביא את הבכורים יש לו רשות ליתנם לעבדו וקרובו בכל הדרך עד שמגיע להר הבית, הגיע להר הבית **נוטל הסל על כתפו הוא בעצמו, ואפילו היה מלך גדול שבישראל** ונכנס עד שמגיע לעזרה וקורא ועודהו הסל על כתפו' הגדתי היום לה' אלהיך וגו', ומוריד הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתיו והכהן מניח ידו תחתיו

ומניף וקורא 'ארמי אובד אבי וירד מצרימה' וגו' עד שגומר כל הפרשה, ומניחו בצד המזבח בקרן דרומית מערבית בדרומה של קרן וישתחוה ויצא. ומניין שהן טעונין תנופה, שנאמר: 'ולקח הכהן הטנא מידך', לרבות את הבכורים לתנופה, וכשם שטעונין תנופה כך טעונין קרבן שלמים [ושיר], שנאמר בהן: 'ושמחת בכל הטוב', וברגלים אומר: 'ושמחת בחגך', מה שמחת החג בשלמים אף כאן בשלמים, ואין הקרבן מעכבת".

ויש לשאול למה המלך חייב לשאת את הסל על כתפיו ואין חוששים לביזיון המלך בפרהסייה?

ויש לתרץ:

א. מכיוון שמדובר במקום המקדש ובכבוד המקדש כשהבאת ביכורים זה מעין הקרבת קורבן [מצריך הנפה והנחה ליד המזבח, וחלה עליהם קדושה, ומצריכים הקרבת קורבן, וכפי שכותב הרמב"ם שם, יד, שהביכורים טעונין שבעה דברים: הבאת מקום, וכלי, קריאה, וקורבן, ושיר, ותנופה, ולינה], ועל כן זה כבוד שמים הגובר על כבוד המלך, ומשנכנס להר הבית מוטל עליו לנהוג כמביאי ביכורים למקדש. מה שאין כן במצוות "הקהל" שם קריאת התורה נעשית בעזרת נשים, וללא זיקה ישירה לעבודת המקדש, שם כבוד שמים פחות. כמו שמצינו בסוטה (מא, ב): "המלך עומד ומקבל... עומד, מכלל דיושב? והאמר מר: אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, שנא': ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר וגו'! כדאמר רב חסדא: בעזרת נשים, הכא נמי בעזרת נשים". על כן הדבר נתון לשיקולו של המלך.

ב. מלך חייב במצוות כמו כל אדם אחר, על כן, לדוגמה, כשהמלך מתפלל עם הציבור הוא יעמוד בתפילת עמידה ולא נאמר שיש בזה ביזיון. וכך גם במצוות ביכורים, המצווה היא לקחת את הביכורים על הכתפיים מהכניסה להר הבית ועד לעזרה פנימה, כפי שמבואר ברמב"ם, שהמביא את הביכורים כשהגיע להר הבית נוטל הסל על כתפו בעצמו, ואפילו היה מלך גדול שבישראל ונכנס עד שמגיע לעזרה וכו', אם כן מדובר במצווה אישית, שכשלעצמה איננה בעלת אופי ציבורי, ככל המצוות שהמלך חייב לקיים. לפי זה צריך לומר שגם לחכמים אומרים "מצוה שאני", פרט לחליצה שביזיונה רב.^ג

ג. דעת ר' יהודה

לדעת ר' יהודה, המלך מכריע גם בסוגיות החליצה ויציאה ללוויה. ויש לשאול מה המיוחד במקרים אלו שההכרעה ניתנה למלך?

חליצה: מצד אחד אמרין "מצוה שאני", והמלך חייב בכל המצוות למרות פגיעה בכבודו ועל כן עקרונית גם בחליצה המלך היה חייב לחלוץ. אלא שבחליצה הביזיון גדול מאוד ובעיקר כשנעשה באופן אקטיבי על ידי בני אדם, קרי האישה, היה מקום לאסור לגמרי באופן שהמלך אינו יכול למחול על כבודו כמו שמצינו בכלה ותלמיד חכם. אלא שלפי תוספות רק כשיש התנגשות בין המצווה לכבד מלך, לבין מצווה לכבד אדם כמו בכלה או בלוויה, רק אז כבוד המלך גובר, אבל בחליצה, עיקר עניינה של המצווה הוא הוצאת האישה מעגינותה, אלא שהדרך להגיע לכך על פי התורה היא באמצעות ייבום או חליצה הכוללת יריקה וכו', כלומר הביזיון בא בצורה עקיפה ועל כן היה מקום להקל. במקרה זה לר' יהודה השאירו את ההכרעה בידי המלך, על פי הסיטואציה הספציפית שאיתה הוא מתמודד.

יציאה ללוויה: לר' יהודה המלך יוצא ללוויה למרות הפגיעה בכבודו. ויש לשאול מה בין זה לכלה ומת, שם כתוב שמעבירים את המת ואת הכלה מלפני המלך והמלך אינו רשאי למחול על כבודו? יש לומר שבניגוד לכלה, שם ייתכן שהכבוד הוא לקהל המלווה את הכלה ולא לכלה עצמה [כנ"ל בהערה], על כן אין המלך יכול למחול על כבודו, וכמו כן הסבירו תוספות שהכלה והמלווים חייבים בכבוד המלך וחיובם גובר. כאן ניתן לומר שמדובר על כבוד המת ולא על אדם חי, וממילא אין הפגיעה במלך גדולה כל כך. אלא שיש להקשות על כך, מדוע אין על המלך **חובה** ללכת ללוויה מדין "מצוה שאני"?

ויש לומר שכאן, כפי שראינו, קיימת בעיה של "מלך ביופיו תחזינה עיניך", שכן המלך צריך תמיד להיראות ביופיו ובמיטבו, דבר הקשה ליישום בלוויה [בעיקר אם מדובר בלוויה של קרוב משפחה של המלך שהמלך נראה עצוב ומדוכא], על כן השאיר ר' יהודה את ההחלטה בידי המלך, כנ"ל.

ד. סיכום

לדעת הרמב"ם, הפוסק כחכמים, יש ארבע דרגות בביזוי המלך:

א. בצנעה, המלך **חייב** בכל המצוות שיש בהן ביזיון [פרט לחליצה וייבום שהוא פטור].

ב. בפומבי, ככלל אסור למלך להתבזות עבור כל מצווה [רק מפני כבוד שמים מותר].

ג. בפומבי, כשכבוד המלך עומד **מול כבוד שמים**, אם ברור שהוא מתבזה לשם שמים הוא **מחויב** לעשות כן. כשיכול להיות ספק את מי המלך מכבד, ההכרעה ניתנה בידי.

בהמשך נראה שלפי הרמב"ם ישנה חלוקה נוספת:

ד. בפני **שלושה אנשים** ומעלה, כשהמצווה שיש בה ביזיון נעשית בפני **עמי ארצות**, הדבר **אסור**, אך בפני **תלמידי חכמים** הדבר **מותר**.

לדעת **תוספות**, לכאורה להלכה אין הבדל בין צנעה לפרהסיה. המלך חייב תמיד במצוות גם כשיש בהן ביזיון, פרט למקום שבו כבודו עומד מול כבוד אדם, שאז כבודו גובר כמו בכלה לכולי עלמא, ובחליצה ולוויית המת לדעת חכמים.

ד. קיום מצוות שונות על ידי תלמידי חכמים ועל ידי מלך

לאור הדברים האמורים לעיל, יש לשאול אם מותר למלך לבנות מעקה וסוכה, לפרוק חמור הרובץ תחת משאו, להשיב אבידה וכדומה. בפשטות, בצנעה לכולי עלמא מותר. ובפרהסיה, לדעת הרמב"ם אסור ולדעת תוספות מותר. אלא שדברים אלו אינם פשוטים, ולצורך בירורם נעסוק בעניינים אלו כשמדובר **בכבוד תלמידי חכמים**, ונלמד מהם לעניין כבוד המלך.

א. בניית מעקה

מסופר במסכת קידושין (ע, א): "אתא [רב יהודה] אשכחיה [מצא, לרב נחמן] ראש בנהרדעא, ודיין לראש גלותא, וחתניה דבי נשיאה" - רש"י], **דקעביד מעקה**, אמר ליה, לא סבר לה מר להא דאמר רב הונא בר אידי אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור - אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה? אמר ליה: פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא". רש"י שם: "אסור לעשות מלאכה בפני שלשה" - שגנאי הוא ושפלות לדור שכפופים לזה שאין לו מי שיעשה מלאכתו. 'דגונדריתא' - היינו מעקה".

ויש להקשות על התוספות ודעימיה, מדוע לא השיבו רב נחמן ש"מצווה שאני", וכפי שראינו בגמרא בסנהדרין, שלכולי עלמא מצווה דוחה אפילו כבוד מלך [פרט לחליצה לחכמים] אפילו בפני שלושה, שהרי לר' יהודה מלך חולץ ולכולי עלמא עומד לדין, וודאי יש שם יותר משלושה אנשים?

על הרמב"ם אין להקשות קושיה זו, לפי שהוא סובר שאסור לעשות מלאכה בפרהסיה למי שנתמנה פרנס על הצבור, וגם שלושה אנשים נחשבים לפרהסיה, וכמובא ברמב"ם הלכות סנהדרין (כה, ד): "כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם".

אלא שלשיטתו קשה שבעמידה בדין של מלך, הדבר נעשה בפני בית דין ואנשים נוספים, וודאי יש שם לפחות שלושה אנשים, אם כן כיצד יהיה הדבר מותר לפי הרמב"ם?

ויש לומר שעמידה בדין של מלך ישראל יש בה צד של כבוד וקידוש ה', שאין המלך דיקטטור ואינו יכול לעשות עוול, וכשהוא חוטא מעמידים אותו בדין, על כן אין זה נחשב ביזיון.

ב. עמידת המלך לפני תלמידי חכמים

יתירה מכך, מצינו מקור לכך שמלך מוחל על כבודו גם בפני שלושה אנשים ויותר. כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ה, ב): "וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם וישיבם בצדו...".

משמע מכאן שגם כשהסנהדרין וחכמי ישראל הבאים לפני המלך, והם ודאי יותר משלושה אנשים, ואף על פי כן המלך קם לפנייהם ומוחל על כבודו.

ויש לומר שהאיסור על המלך למחול על כבודו הוא בפני ג' עמי ארצות, שמחילה של המלך נתפסת בעיניהם כביזיון, מה שאין כן בפני בית דין ובפני חכמי ישראל וסנהדרין מותר למלך למחול על כבודו, שהם מבינים שהמלך עושה כן לכבוד התורה. יתירה מכך, מצאנו שיש צדדים שבהם תלמיד חכם גדול ממלך, שהתורה שלו ועל כן הוא יכול למחול על כבודו, מה שאין כן במלך, כמו כן תלמיד חכם יושב בדין, ואילו המלך עומד.

אלא שקשה, כיצד יסביר הרמב"ם את תשובת רב נחמן פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא, משמע שיש אופן שבו ניתן לפרנס על הציבור לעשות מצווה בפני שלושה אנשים גם כשיש בזה ביזיון?

ויש לומר שיש הבדל בין שיטת הרמב"ם לשיטת התוספות.

לפי הרמב"ם, יש הבדל בין מלך לבין תלמיד חכם או פרנס. למלך אסור באופן מוחלט למחול על כבודו בפני שלושה עמי הארץ במצווה שיש בה צד של ביזיון, ולכן עשיית מעקה מותרת רק לתלמיד חכם ולא למלך.⁷

7. יש מקום לחלק בין עשיית מצווה לבין כיבוד. מה שאסור לעשות בפרהסיה הוא לכבד לאחרים, מכיוון שצריך לנהוג ביד רמה, ולהקפיד על כבודו. כמו כן עשיית מלאכה אסורה בפרהסיה, אך עשיית מצווה מותרת בפרהסיה, שאין זו "מלאכה". אפשרות זאת עלתה לעיל בהסבר הבאת ביכורים על ידי המלך.

לפי תוספות, תלמיד חכם או הפרנס, חייבים **תמיד** בקיום מצווה שיש בה ביזיון, גם בפני שלושה עמי הארץ. גם המלך חייב, פרט למצב של התנגשות בין כבוד המלך לכבוד אדם, שם המלך פטור. ומה שרב נחמן לא תירץ "מצווה שאני", יש לומר שבמצוות מעקה, כל עוד לא סיים את המעקה, עדיין לא קיים מצווה, שיכול הנופל ליפול ממנה, ורק בסיום הוא מקיים את המצווה וזו כוונת רב נחמן, פורתא דגונדריתא קעבדינו, שזה המעט של סיום המעקה שבזה יש קיום המצווה ואמרינו "מצווה שאני". וכן מצינו בשו"ת חתם סופר (א, נב): "ובמעקה באמת אינו מברך אלא במכוש אחרון בשעה שסותם הפרצה האחרונה שלא יפול הנופל ממנו דקודם לזה איננו מעקה".

וצריך לומר שכוונת הגמרא ב"פורתא דגונדריתא" היא **סיום** המעקה, שאז מתקיימת המצווה, שאם מדובר באמצע העבודה, מה לי אם רואים אותו עובד מעט או הרבה, הרי סוף סוף בעצם העבודה יש ביזיון, אלא כמו שפירשנו שיותר כאן בסיום המעקה שרק הוא המצווה. [והמאירי שם התיר בצירוף של מלאכה מועטת ומקום מצווה ובביתו, אבל ביד רמה שם אכן הסביר שתשובת ר"נ הייתה שעוסק במצוות מעקה, ומצווה בו יותר מבשלוחו, והאיסור רק במלאכת רשות].

עוד יש לומר ש"פורתא" כוונתו הקמת מעקה עד י' טפחים ולא מעבר לזה, וכמובא ברמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש (יא, ג): "גובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים כדי שלא יפול ממנו הנופל, וצריך להיות המחיצה חזקה כדי שישען האדם עליה ולא תפול. וכל המניח גגו בלא מעקה ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה, שנאמר (דברים כב, ח): 'ולא תשים דמים בביתך...'", וכך כתב הרד"ל בקידושין שם.

ומבואר בשערי תשובה (או"ח סימן תרכה) שפרנס רשאי לעשות מלאכת מצווה בפני רבים: "וכתב הבאר יעקב בחו"מ סי' ח' דאין הכי נמי דקיימא לן כיון שנתמנה פרנס על הצבור אסור לעשות מלאכה בפני שלושה, מכל מקום סוכה שרי, ועי' בקידושין פ' עשרה יוחסין [כוונתו לגמרא שהובאה לעיל] ובליקוטי מהרי"ל".

ג. הכנות לשבת

וכן מבואר גם במסכת שבת (קיט, א): "רבי אבהו הוה יתיב אתכתקא דשינא ומושיף נורא, רב ענן לביש גונדא דתנא דבי רבי ישמעאל בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו, רב ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא, רב הונא מדליק שרגי, רב פפא גדיל פתילתא, רב חסדא פרים סילקא, רבה ורב יוסף מצלחי ציבי, רבי זירא מצתת צתותי, רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק, אמר אילו מקלעין לי רבי אמי ורבי אסי מי לא מכתפנא קמייהו, ואיכא דאמרי רבי אמי ורבי אסי מכתפי ועיילי מכתפי ונפיקי, אמרי אילו איקלע לן רבי יוחנן מי לא מכתפינן קמיה".

וכן כותב הרמב"ם בהלכות שבת (ל, ו): "אף על פי שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק, ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו. חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר, או גודל פתילות, או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף על פי שאין דרכו בכך, וכל המרבה בדבר זה הרי זה משובח".

רואים כאן שלצורך מצווה מותר לעשות מלאכה שאין דרכו בה גם בפרהסיא, שהרי מותר לתלמיד חכם לצאת לשוק ולקנות דברים לצורך שבת ולשאת אותם אחר כך בשוק. הרמב"ם מוסיף שהמרבה בכך הרי זה משובח.

כפי שהתבאר, לדעת תוספות גם למלך מותר לעשות כן, שהרי אינו מתבזה על ידי איש. לדעת הרמב"ם נראה שהדבר אסור מכיוון שהוא נעשה בפרהסיא.

ד. לשמח כלה

על פי זה ניתן להבין את הגמרא במסכת כתובות (יז, א): "אמרו עליו על רבי יהודה בר אילעאי, שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה, ואומר: כלה נאה וחסודה. רב שמואל בר רב יצחק מרקד אתלת, אמר ר' זירא: קא מכסיף לן סבא! כי נח נפשיה, איפסיק עמודא דנורא בין דידיה לכולי עלמא; וגמירי, דלא אפסיק עמודא דנורא אלא אי לחד בדרא אי לתרי בדרא. אמר ר' זירא: אהנייה ליה שוטיתיה לסבא, ואמרי לה: שטותיה לסבא, ואמרי לה: שיטתיה לסבא. רב אחא מרכיב לה אכתפיה ומרקד, אמרי ליה רבנן: אנן מהו למיעבד הכי? אמר להו: אי דמיין עלייכו ככשורא - לחיי, ואי לא - לא... תנו רבנן: מעבירין את המת מלפני כלה, וזה מלפני מלך ישראל. אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני כלה, ושבוהו חכמים. שבוהו, מכלל דשפיר עבד, והא אמר ר' אשי: אפילו למ"ד נשיא שמחל על כבודו - כבודו מחול, מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול, דאמר מר: שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך! פרשת דרכים הואי".

א. מוכח מכאן שלכולי עלמא תלמיד חכם מקיים בפרהסיא גם מצווה שיש בה ביזיון, ולכן מצווה גדולה עשו ר' יהודה בר אלעאי ור' שמואל בר רב יצחק כשרקדו לפני הכלה.

ב. בנידון זה בין לפי תוספות ובין לפי הרמב"ם, הדבר אסור למלך, לדעת הרמב"ם כי זה נעשה בפרהסיא [והיתר יש רק במקום של כבוד שמים וכדומה], ולדעת תוספות בגלל שהמלך מתבזה לצורך כבוד אנשים אחרים.

ה. פריקה וטעינה והשבת אבדה

יש מחלוקת בין הרמב"ם לרא"ש ביחס למחילה של תלמיד חכם על כבודו:

כותב הרא"ש בבבא מציעא (ב, כא): "ויראה לי כיון שפטרה תורה את הזקן שאין לו לזלזל בכבודו **איסור הוא לגבי דידיה, שמזלזל לכבוד תורה** במקום שאין חייב. [וכאשר יש ספק אם פטור מלהשיב] ומשום ספק ממון חבירו אם הוא מחויב בו לא יזלזל בספק איסור. והחכם שבא לעשות לפנים משורת הדין, יוותר מממונו ויעשה כמו שעשה רבי ישמעאל בן ר' יוסי. אבל אין לו רשות לזלזל בכבודו".

הרמב"ם בהלכות רוצח (יג, ג-ד) **חולק** על דברי הרא"ש: "אם היה זקן שאין דרכו לטעון ולפרוק הואיל ואינה לפי כבודו פטור. זה הכלל כל שאילו היתה שלו היה טוען ופורק הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו **ואם היה חסיד ועושה לפנים משורת הדין** אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בזה פורק וטוען עמו".

עולה מכאן שלדעת הרא"ש **אסור** לתלמיד חכם למחול על כבודו, ואילו לדעת הרמב"ם **מותר**.

יש לשאול על דברי הרמב"ם מדבריו בסנהדרין שהובאו לעיל: "כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם".

ויש לומר כדלעיל **שלצורך מצווה** מותר לתלמיד חכם להתבזות, מה שאין כן **בסתם עבודה** אסור לו ואינו יכול למחול על כבודו.

יש לשאול על הרא"ש הרי מבואר במסכת קידושין (לב, א) שתלמיד חכם יכול למחול על כבודו: "אמר ר' יצחק בר שילא אמר רב מתנה אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו - כבודו מחול, הרב שמחל על כבודו - אין כבודו מחול; ורב יוסף אמר: אפילו הרב שמחל על כבודו - **כבודו מחול**, שנאמר: 'וה' הולך לפניו יומם'. אמר רבא: הכי השתא, התם הקדוש ברוך הוא עלמא דיליה הוא ותורה דיליה היא - מחיל ליה ליקריה, הכא תורה דיליה היא? הדר אמר רבא: אין, תורה דיליה היא, דכתיב: 'ובתורתו יהגה יומם ולילה'".

וכן מצינו לעיל בכתובות שרבי יהודה בר אילעאי ורב שמואל בר רב יצחק ביזו עצמם לפני הכלה, וכי נח נפשיה, איפסיק עמודא דנורא בין דידיה לכולי עלמא; וגמירי, דלא אפסיק עמודא דנורא אלא אי לחד בדרא אי לתרי בדרא.

מתרץ זאת הביאור הלכה (רנ, א ד"ה כי זהו כבודו): "יישב בזה מה שהקשה בשו"ת חוות יאיר איך הקילו בכבודם הא גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה

שבתורה [היינו לא תעשה דרבנן ובשב ואל תעשה אף בדאורייתא], לכן קאמר דזהו כבודם שעוסק בעצמו במצוה וניכר שעושה כן לכבוד ה' יתברך וכן הוא אומר בדוד המלך ע"ה: 'ונקלותי עוד מזאת' וגו', מה שאין כן אם אין ניכר כמו זקן ואינו לפי כבודו באבדה וכדומה שמתחלל כבוד התלמיד חכם על ידי זה (פמ"ג), ורצונו לומר שאין הכל יודעין שהוא עוסק במצוה. ובזה מיושב הא דאיתא בקידושין ע' דרב נחמן עסק בעצמו במצות מעקה, ששם הוא דבר שהכל יודעין בעת שהוא עוסק שהוא מצות ה', מה שאין כן באבדה בעת שהוא מטפל בה אין הכל יודעין מזה ולכן אפילו אם ירצה להחזירו ברבים ויודיעם שהיא אבדה גם כן פטרתו התורה מזה כנ"ל".

כלומר, מבאר הביאור הלכה שיש הבדל בין מצווה שכולם יודעים שהוא מקיימה, כריקוד לפני הכלה או מצוות מעקה, ולכן אין חוששים לביזיון, לבין מקום שלא ניכר שמדובר במצווה כהשבת אבדה, ועל כן תלמיד חכם אינו יכול למחול על כבודו.

הקובץ שעורים (כתובות דף יז, א אות מז) מבאר את דעת ר' זירא שגם לתלמיד חכם אין למחול על כבודו ולרקוד לפני הכלה: "אמר ר' זירא קא מכסיף לן סבא - מזה נראה כמו שכתב הרא"ש פרק אלו מציאות גבי זקן ואינה לפי כבודו, דכיון שהתורה פטרתו אסור לו לזלזל בכבוד התורה. ואף דהרב שמחל על כבודו מחול, צריך לומר דדעת הרא"ש כמו שכתב הריב"ש סי' ר"כ בשם הראב"ד, דעל בזיונו אינו יכול למחול, אדרבא אסור למחול, וכן לענין אביו עיין שם. אמנם מדנחית עמודא דנורא מוכח שעשה כדין ואין בזה משום בזיון התורה. ובמשנה ברורה סי' ר"נ הביא מפמ"ג, דדוקא באבידה שאינו ניכר כי הוא עוסק במצוה, אבל במקום מצוה הניכרת מותר, והכי נמי ניכר שהוא עושה כן מפני שמחת המצוה, כמו שכתוב גבי דוד: 'ונקלותי עוד מזאת' וגו'. אבל צ"ע דאם כן מאי טעמא דרבי זירא. אבל באמת אין ראיה מהכתוב אצל דוד, דבמצוה שבין אדם למקום לא שייך למיפטריה משום זקן ואינה לפי כבודו, אבל בשמחת חתן דהיא מצוה שבין אדם לחבירו, דזקן ואינה לפי כבודו פטור בה, אפשר דאיכא איסורא גם במצוה ניכרת לר' זירא".

הקובץ שעורים שואל מדוע סבר ר' זירא מתחילה שאין לתלמיד חכם לרקוד לפני הכלה, ומתרגך בדומה לתירוץ של התוספות שמלך מותר למחול על כבודו מפני כבוד המקום אך לא מפני כבוד אדם. כן כותב הקובץ שעורים שגם תלמיד חכם יכול למחול על כבודו משום מצווה, אך לא בדבר שבין אדם לחברו. לכן בנידון דידן שחכמים ביזו עצמם לטובת כבוד הכלה, לא היה הדבר ראוי לדעת ר' זירא. לבסוף איפסקא עמודא דנורא לפני רב שמואל בר רב יצחק, משמע שהלכה כמותם ומוותר לתלמיד חכם למחול על כבודו גם לצורך של בין אדם לחברו.

ו. סיכום

- א. רא"ש -** במצווה שיש בה ביזיון ואין ניכר שמדובר במצווה אסור לתלמיד חכם למחול על כבודו, קל וחומר למלך, אך אם ניכר שמדובר במצווה מותר לתלמיד חכם למחול [אין הוא עוסק במלך].
- ב. תוספות -** לתלמיד חכם מותר למחול על כבודו גם כשהדבר נעשה לטובת אנשים אחרים כמו בריקוד לפני הכלה, אך למלך הדבר אסור. כשאין הדבר נעשה לכבוד אחרים וניכר שמדובר במצווה [וייתכן שגם כשלא ניכר] מותר למלך למחול על כבודו.
- ג. רמב"ם -** לתלמיד חכם מותר למחול על כבודו גם כשאין ניכר שמדובר במצווה. למלך אסור בדרך כלל למחול על כבודו בפרהסייה.

ה. יחסי הכבוד שבין כהן גדול לבין מלך

א. המקורות ליחסי המלך והכהן הגדול

כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ב, ה): "ויושב על כסא מלכותו וכל העם באין אליו בעת שירצה, ועומדין לפניו ומשתחיים ארצה, אפילו נביא עומד לפני המלך משתחוה ארצה, אבל כהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה, ואינו עומד לפניו אלא המלך עומד לפני כהן גדול, שנאמר (במדבר כז, כא): 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד', אף על פי כן מצוה על כהן גדול לכבד את המלך ולהושיבו ולעמוד מפניו כשיבא לו, ולא יעמוד המלך לפניו אלא כשישאל לו במשפט האורים".

ויש לשאול כבוד מי גדול יותר - של מלך או של כהן גדול? מחד גיסא כותב הרמב"ם ש"כהן גדול אינו בא לפני המלך אלא אם רצה, ואינו עומד לפניו אלא המלך עומד לפני כהן גדול", מאידך גיסא הוא מסיים: "אעפ"כ מצוה על כהן גדול לכבד את המלך ולהושיבו ולעמוד מפניו כשיבא לו, ולא יעמוד המלך לפניו אלא כשישאל לו במשפט האורים!"

מה מביא את היחס המורכב של המלך לכהן הגדול: למה הכהן הגדול אינו חייב לבוא אל המלך, וכי הוא אינו כפוף לו? ומדוע מעיקר הדין חייב המלך לעמוד לפני הכהן הגדול, כפי שכתב הרמב"ם בראשית דבריו, ולעומת זאת ראוי לכהן הגדול למחול על כך ולהושיבו (כשלא שואל לו במשפט האורים)⁸?

המקורות לכך שכבוד המלך קודם לכבוד כהן גדול:

8. כך נראה לבאר את דעת הרמב"ם. ויש חולקים בשיטתו בנוגע לעמידת המלך לפני כהן גדול, ראה אנציקלופדיה תלמודית, חלק כז, ערך כהן גדול, הערה 1002 ואילך.

מבואר במסכת הוריות (יג, א. ומעין זה בירושלמי הוריות ג, ה): "ת"ר: היה הוא ואביו ורבו בשבי... חכם קודם למלך ישראל, חכם שמת - אין לנו כיוצא בו, מלך ישראל שמת - כל ישראל ראויים למלכות. **מלך קודם לכהן גדול**, שנאמר (מלכים א' א, לג): 'ויאמר המלך (אליהם) [להם] קחו עמכם (או מעבדי) [את עבדי] אדוניכם' וגו'. כהן גדול קודם לנביא, שנאמר (שם לד): 'ומשח אותו שם צדוק הכהן ונתן הנביא, הקדים צדוק לנתן...".

ובמקור במלכים א' (א, לב-לה): "ויאמר המלך דוד **קרארלי לצדוק הכהן** ולנתן הנביא ולבניהו בן יהוידע ויבאו לפני המלך". לכאורה משמע שהכהן הגדול בא אל המלך [וראה גם: שמואל א' כב, יא, אחימלך הכהן הגדול בא לפני שאול, ומלכים ב' יב, ת, יהוידע הכהן הגדול בא לפני יהואש].

וכן בהמשך: "ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי **אדניכם**, והרכבתם את שאלמה בני על-הפרדה אשר לי והורדתם אתו אל-גחון". הכהן הגדול מרכיב את בן המלך על הפרדה. וכן בהמשך: "ועליתם **אחריו** וכא וישב על-כסאי".

מכאן מוכח בבירור שכבוד המלך קודם לכבוד כהן גדול.

כמו כן, מבואר במסכת סנהדרין (יח, ב) וברמב"ם הלכות עדות (א, ג) והלכות כלי המקדש (ה, ט) **שכהן גדול מעיד למלך** (או לבן מלך בנוכחות המלך⁹) ואין בזה פגיעה בכבודו, ולא מצינו הוראה הפוכה, שמלך יעיד לכהן גדול [וראה מה שהאריכו בעדות המלך, בספר המפתח (פרנקל) מלכים ג, ז]. וכן כתב יד רמ"ה סנהדרין שם, שכהן גדול מעיד למלך או שמעיד במעמד המלך, כי **כבוד מלך גדול מכבוד כהן גדול**.¹⁰ ויש לציין שפשטות לשון הגמרא שם היא שהמלך יושב בזמן העדות של הכהן הגדול.

כמו כן, מבואר במסכת סנהדרין שם וברמב"ם הלכות סנהדרין (ב, ד) שאין מושיבים מלך בסנהדרין מכיוון שאסור לחלוק על דבריו, ואילו כהן גדול מושיבים בסנהדרין (רמב"ם שם), וביאר הר"י מלוניל שם (משניות, ג, א פרק ב משנה א): "אבל בכהן גדול אין לו כל כך אימה יתירה, ויכול אדם לחלוק עמו".

ובמסכת תענית (לא א) בנוגע לשמחת בנות ישראל בט"ו באב ויום כיפור, מבואר שהיו שואלות בגדים זו מזו, שלא לבייש את מי שאין לה: "בת מלך שואלת מבת כהן גדול, בת כהן גדול מבת סגן, ובת סגן מבת משוח מלחמה...". נראה שסדר החשיבות

9. ראה ראשונים שם. וראה שם שיש אומרים שדי בעצם נוכחות המלך כדי שיחויב הכהן הגדול לבוא להעיד לכל אדם.

הוא מהגבוה לנמוך, ורואים שבת המלך חשובה מבת הכהן הגדול, וודאי שחשיבות הבנות מצד מעלת האבות ולא מצד מעלתן. [אומנם בירושלמי סוף תענית הגרסה שבת מלך ובת כהן גדול שואלות זו מזו, ומשמע שמדרגתן שווה. וראה רש"י ברכות לד, ב, ד"ה כהן גדול, אבל ראה הסבר נוסף בשיטה מקובצת שם].

ולשון הרמב"ם בספר המצוות (עשה קעג): **"ושייאמן בו מהכבוד והגדולה והמעלה התכלית האחרון** שאין למעלה ממנה, עד שתהיה מדרגתו אצלנו יותר גדולה ממדרגת הנביא משאר הנביאים שיהיו בדורו".

אולם לכאורה יש מקור שעולה ממנו להיפך, שכבוד כהן גדול גובר על כבוד המלך או שהוא שווה לכבודו.

כך מסופר בויקרא רבה בחוקותי (לז בסוף, מהדורת מרגליות): **"ויהי כראותו אותה' וגו' (שופטים יא, לד-לה) - ולא היה יכול להתיר את נדרו, אלא אמר יפתח אני מלך איני הולך אצל פינחס, ופינחס אמר אני כהן גדול איני הולך אצל עם הארץ. מבין דין לדין נספת ההיא עליבותא ונתחייבו שניהם בדמיה, פינחס ניטלה ממנו רוח הקודש... יפתח היה נישול איברים איברים ונקבר במקומות הרבה..."**.

ממסקנת המדרש משמע שגם יפתח וגם פינחס היו צריכים לבוא זה אל זה, ומכל מקום יש לשאול - מי הראשון שהיה צריך להקדים לבוא לאחר? ומסתבר שיפתח היה צריך לבוא לפינחס, שהרי יפתח הוא שהוצרך להתיר את נדרו. ואף על פי כן כשראה פינחס שיפתח לא מגיע אליו מפני כבודו, היה צריך להקדים ולבוא ליפתח. על כל פנים, פינחס, מעיקר הדין, מעבר לתביעה המוסרית, לא היה חייב לבוא ליפתח, אף על פי שיפתח קרא לו.¹⁰

מקור נוסף שהביאו המפרשים לעניין העמידה הינו הספרי זוטא במדבר בפרשת מינוי יהושע (כז, כא): **"ולפני אלעזר הכהן יעמוד" - פסק לו הקדוש ברוך הוא גדולה לאלעזר, שאפילו מלך עומד מלפניו".** אלא שיש לדון אם זה מקור הרמב"ם לדבריו בנוגע לעמידת המלך, וכפי שאכן מצטט הרמב"ם חלק זה של הפסוק, או שמא אין הדברים אמורים אלא בשעה ששואל לכהן גדול באורים ותומים, כהמשך הפסוק שם.

10. אומנם יפתח היה שופט ולא מלך, אבל המדרש מתייחס לטענתו שהוא כמלך. אבל יש לציין שבשנינו נוסחאות י"ג שלא נאמר בהם שיפתח מלך, וכן במקבילה בבראשית רבה מהד' תיאודור-אלבק פרשה ס, ברוב כתבי היד נקרא ראש הקצינים, וכן ברד"ק שופטים יא, מ, ובתוספות תענית ד, א ד"ה והיינו - שהיה שופט ונגיד. וראה להלן בספרי זוטא, שבפשוט יהושע גם כן מכונה מלך, ואכמ"ל בדמיון ובשוני שבין השופטים לבין המלכים. [ה"ע]

ב. ההנהגה בצנעה ובפרהסיה

והנה, בסיום ההלכה בהלכות מלכים (שם), כותב הרמב"ם: "במה דברים אמורים בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו הוא ועבדיו יעשה זה בצינעה, אבל בפרהסיה בפני העם לא יעשה, ולא יעמוד מפני אדם, ולא ידבר רכות, ולא יקרא לאדם אלא בשמו כדי שתהא יראתו בלב הכל". ונראה שהדברים אמורים לא רק בנוגע ליחס המלך לתלמידי חכמים, שהוזכר ברמב"ם בסמוך (הובא לעיל בשיטת הרמב"ם בכבוד המלך במקום מצווה), אלא גם בנוגע לכבוד המלך וכהן גדול שהובא בתחילת ההלכה. כך משמע מהלשון הכללית "ולא יעמוד מפני אדם" שאין שום יוצא מן הכלל בזה, כולל הכהן הגדול [בכתבי היד של הרמב"ם הלכה ה מחולקת לכמה הלכות, והלשון "במה דברים אמורים" פותחת הלכה חדשה].

לפיכך, נראה שההסבר למקורות השונים הוא שכאשר מדובר בפרהסיה, כבודו של המלך גובר על כבודו של כהן גדול, מכיוון שמהבחינה הציבורית מוראה של מלכות חייב להיות על הכול.¹¹ רק במפגש בצנעה, כבודו של הכהן הגדול מכבודו של המלך, כאישיות המקודשת ביותר בישראל, והמלך צריך לקום לכבודו.¹² ואומנם הכהן הגדול מצווה להושיב את המלך ולכבדו. יש לציין ככלל, שיש אומרים שכהן גדול שמחל על כבודו כבודו מחול [ראה רמב"ם הלכות כלי המקדש ה, ב בנוגע לרחיצה, וראה חוות יאיר סי' רה בנוגע לעדות של כהן גדול, אבל ראה ערוך השלחן חו"מ סי' כח סע' י, ואכמ"ל].

ובנוגע לביאתו של הכהן הגדול כשהמלך קורא לו, יש לפרש שהרמב"ם הסיק מהמדרש בנוגע ליפתח ופינחס, או ממקור אחר, שהכהן הגדול אינו מחויב לבוא לפני המלך. אומנם מכיוון שמבואר שכהנים גדולים באו לפני מלכים, הכריע הרמב"ם שהדבר נתון לבחירתו של הכהן הגדול, ואם רצונו בכך הוא רשאי לבוא לפני המלך [וראה להלן].

11. וראה לעיל אות ב (ג) ואות ד (ב) בנוגע לגדרי צנעה ופרהסיה. ונראה שבמעמד של דין בבית הדין הגדול הדבר נחשב לפרהסיה, ובה תובן חובת הכהן הגדול לבוא ולהעיד לפני המלך, וישיבת המלך באותו מעמד.

12. חילוק דומה לזה כתב בעינים למשפט, ברכות י, א ד"ה חזקיה, אלא שלא עמד על כך שלשון הרמב"ם עצמו מורה על כך שהבחנה בין פרהסיה לצנעה נוגעת גם לכהן גדול, ולא רק לתלמידי חכמים. [ה"ע]

אבל הרד"ק בשמואל א' (ב, לה), וזכריה (ו, יג) **חולק** על הרמב"ם, וסובר שתמיד **חובה על הכהן הגדול לבוא לפני המלך** כשהמלך קורא לו (למעט לצורך שאלה באורים ותומים).

וכן יש לעיין בדברי הסמ"ג (עשין סימן קיד-קטו), ששינה מלשון הרמב"ם, וכתב: "ואפילו כהן גדול מצוה עליו לכבד המלך שכן מצינו **בכהנים גדולים שהיו כפופים למלכים וקוראין אותן 'אדוני המלך'**, ואף על פי כן מצוה למלך לעמוד בפני כהן גדול בשעה שישאל לו במשפט האורים שנאמר: 'ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו' וכו'". מקור דברי הסמ"ג בנוגע לפנייה "אדוני המלך" הוא בשמואל א' (כב, יב), כשאחילך הכהן הגדול אומר לשאול המלך: "הנני אדוני", וראה שם (טו) שמכנה עצמו "עבדך". בדומה לזה דוד המלך מכנה את עצמו בפנייתו לצדוק הכהן (ולנתן הנביא ולבניהו בן יהוידע): "אדוניכם" (מלכים א' א, לג).

לדעת הרמב"ם, נראה לבאר בנוגע לאחילך ושאל, לאור מה שראינו לעיל, שבפרהסיה מוראו של המלך הוא גם על הכהן הגדול, שהמעמד שקדם להריגת נוב עיר הכהנים היה מעמד שבפרהסיה, ולכן חובה על הכהן הגדול לנהוג כבוד במלך. [נוסף על כך, שאול המלך אף זלזל בכבודו של אחילך כדי להטיל עליו את מוראו, וכינהו (שם יב): "בן אחיטוב" במקום לקוראו בשמו הפרטי (כפי שראינו שעליו לפנות בשם בלבד בציבור, בלא להוסיף תוארי כבוד), וממילא ייתכן בהחלט שמענהו של אחילך בתגובה לפנייה זו לא היה על פי הנדרש, אלא מחשש אמיתי לחייו]. וכן בנוגע לצדוק ודוד, מכיוון שהמעמד שבו פנה דוד לצדוק היה בנוכחות אנשים נוספים.

ג. הימנעות כהן גדול מלצאת מן המקדש - ביאור הרדב"ז

כתב הרדב"ז **בהלכות מלכים** (ב, ה): "אבל כהן גדול אינו בא וכו' - שנאמר (ויקרא כא, יב): '**ומן המקדש לא יצא ולא יחלל**', ולא התירו לכהן גדול לבוא לבית דין הגדול להעיד אלא עדות הנוגע למלך, כדאיתא בפרק כהן גדול ומשום דכתיב: 'אם לא יגיד ונשא עונו', אבל **למילי דעלמא לא יצא**". הרדב"ז מסביר שהכהן גדול לא בא אל המלך משום שאסור לו לצאת סתם מבית המקדש.

והדברים צריכים ברור, שכן לכאורה רק בשעת עבודה אסור לכהן גדול לצאת מן המקדש, וכפי שכותב הרמב"ן בויקרא (ח, לה): "ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים ושמרתם את משמרת ה' ולא תמותו", על דעת הברייתא של תורת כהנים (שמיני מלואים מב) ענין הפסוק הזה שלא יצאו מפתח אהל מועד יומם ולילה בשעת עבודה, כלומר עד שישלימו כל העבודה המוטלת עליהם באותו העת. והיא מצוה נוהגת לדורות שלא יניח כהן עבודה ויצא, וחייבין עליה מיתה, והוא שאמר

בכהן גדול (להלן כא, יב) 'ומן המקדש לא יצא ולא יחלל', אמרו: 'אימתי אינו יוצא ואינו מחלל, הוי אומר בשעת עבודה', ודרשו: 'פן תמותו' (להלן י, ז) - 'ממשמע לאו אתה שומע הן'. וכן פסק הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש (ב, ה): "כהן שיצא מן המקדש בשעת העבודה בלבד חייב מיתה... וכן זה שנאמר בכהן גדול 'ומן המקדש לא יצא' אינו אלא בשעת העבודה בלבד שלא יניח עבודתו ויצא".

אלא שבהלכות כלי המקדש (ה, ז) כתב הרמב"ם: "ובית יהיה לו מוכן במקדש והוא הנקרא לשכת כ"ג, ותפארתו וכבודו שיהיה יושב במקדש כל היום, ולא יצא אלא לביתו בלבד בלילה או שעה או שתיים ביום, ויהיה ביתו בירושלים ואינו זז משם". וייתכן שהלכה זו עמדה לנגד עיני הרדב"ז, בה מבואר שכבוד הכהן הגדול דורש את הימצאותו במקדש ובביתו בלבד, ולכן הסביר הרדב"ז שההיתר לבוא לבית הדין הוא רק משום האיסור שבמניעת עדות, וזהו מה שמסיים: "ולמילי דעלמא לא יצא". וגם אם אין לאו גמור בדבר, הדבר אינו ראוי משום כבודו [וראה קרית ספר והר המוריה שם בנוגע ליחס שבין הלכה זאת לבין הפסוק שהביא הרדב"ז הנ"ל, 'ומן המקדש לא יצא'"]. וכן מבואר ברדב"ז סוף הלכות כלאים (י, לב) שפירש את הפסוק לא רק בשעת עבודה, וזו לשונו: "... עוד י"ל דלגבי כהן גדול דכתיב ביה 'ומן המקדש לא יצא', הותר כלאים לגביה, אבל כהן הדייט לא הותר לו אלא בשעת עבודה".

אומנם למרות זאת, נראה שמכיוון שכפי שמסיים הרמב"ם, הכהן הגדול מצווה לכבד את המלך, לפיכך גם ביאה אל המלך הינה בכלל דבר מצווה, ולא בכלל "מילי דעלמא", אלא שהדבר נתון להכרעתו של הכהן הגדול.